

Nad Niemnem jako powieść o zakorzenieniu

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Grafika interaktywna](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, t. 1, Warszawa 1938, s. 146.
- Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.
- Źródło: Czesław Miłosz, *Historia literatury polskiej*, Kraków 1993, s. 354.

Współczesna kultura silnie eksponuje tęsknotę za mitycznym łaodem i niepodważalnym, trwałym systemem wartości. Poszukiwanie nadrzędnego porządku świata, w którym człowiek XXI w. mógłby znaleźć oparcie, ukazuje choćby literacki nurt „małych ojczyzn”, wyrastający z pragnienia powrotu do korzeni. W podobny sposób, choć z zupełnie innych niż dzisiaj powodów, potrzebę pielęgnowania własnej tożsamości podkreślała literatura XIX-wieczna. Ten problem ukazany został w największym dziele Elizy Orzeszkowej.

Twoje cele

- Omówisz znaczenie problemu zakorzenienia w epoce Orzeszkowej i współcześnie.
- Przeanalizujesz powieść Orzeszkowej, zwracając uwagę na problematykę zakorzenienia.
- Opisziesz, w jaki sposób czas i przestrzeń ukazane w powieści tworzą fundament wartości, nadający sens życiu bohaterów.

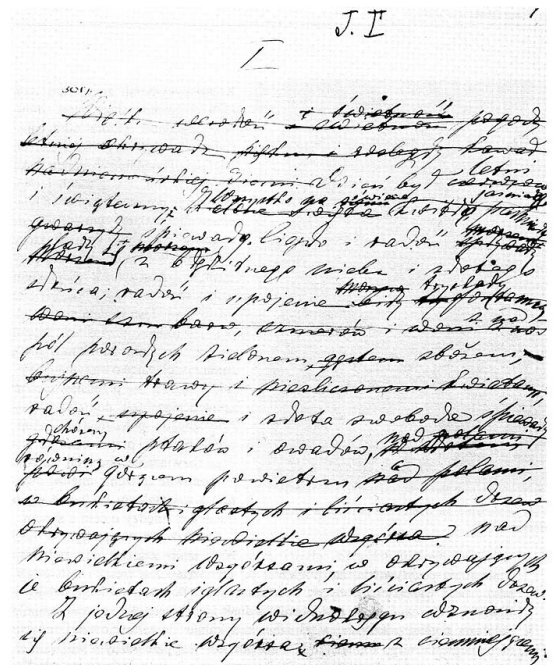
Przeczytaj

Co to znaczy być człowiekiem zakorzenionym i czym jest wykorzenienie?

Powieść Orzeszkowej można odczytać na wiele sposobów: jako powieść XIX-wiecznego [realizmu](#), ukazującą ówczesne polskie społeczeństwo, jako przykład literatury pozytywistycznej, propagującej kult pracy czy też po prostu jako powieść o miłości ze szczęśliwym zakończeniem. Jedną z możliwych interpretacji ukazuje *Nad Niemnem* jako powieść o zakorzenieniu w tradycji. Do takich wniosków prowadzi analiza powieściowych kategorii czasu i przestrzeni – jako składników świata przedstawionego utworu – uwzględniająca ich sensy [symboliczne](#). Jest to zarazem odczytanie, które czyni z powieści Orzeszkowej dzieło w swej wymowie aktualne do dziś, gdyż pojęcia zakorzenienia i wykorzenienia mają szczególne znaczenie dla współczesnego człowieka.

Na początku rozważmy sens tych pojęć:

zakorzeniać się – to zapaść korzenie (tak mówimy o roślinie i – metaforycznie – o człowieku), umocnić się w podłożu za pomocą korzeni, mocno przyczepić się do podłoża, wrosnąć, znaleźć oparcie, umocnić swoją pozycję w jakimś miejscu. Słowa **zakorzenieć** używamy też w znaczeniu: uczynić coś swoim przyzwyczajeniem, nałogiem; stąd wywodzi się frazeologizm: głęboko zakorzeniony zwyczaj. Natomiast **człowiek zakorzeniony** to człowiek silnie przywiązany do jakiegoś systemu wartości bądź systemu znaków, mający w nim oparcie. Można więc zakorzenieć się w tradycji, kulturze.

Fragment rękopisu *Nad Niemnem*, ok. 1887

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

I analogicznie:

wykorzeniać – to wrywać, usuwać skądś rośliny wraz z korzeniami, zwalczać, dążyć do całkowitego wyrugowania czegoś, niszczyć. **Człowiek wykorzeniony** to – w przenośnym znaczeniu – ktoś pozbawiony oparcia, wyrwany ze swego miejsca, środowiska, tradycji itp. Określenie to – będące stosunkowo młodym nabytkiem języka – obecnie często używane jest w literaturze, w mediach, a nawet języku potocznym. O czym świadczy ta popularność? Sformułowanie to nazywa ważne dla współczesnego człowieka zjawisko, jest określeniem jego kondycji. Analiza zebranego słownictwa prowadzi do wniosków ważnych dla interpretacji powieści Orzeszkowej: pojęcie zakorzenienia wiąże się z miejscem, a więc z przestrzenią, ale odnosi się także – a może przede wszystkim – do rodziny, języka, historii, tradycji, trwałości, czyli do tego, co ma związek z kategorią czasu.

Symbolika przestrzeni i czasu w *Nad Niemnem*

Przyjrzyjmy się dokładniej, jak przestrzeń i czas funkcjonują w dziele Orzeszkowej. Zgodnie z poetyką XIX-wiecznej powieści realistycznej, miejsca, w których rozgrywają się wydarzenia, są rzeczywiste, a czas powieściowy ściśle wiąże się z konkretną sytuacją historyczną. Określimy je bez trudu:

Bitwy i potyczki powstania styczniowego na Litwie i Rusi 1863–1864

- **miejsce** – Litwa, nadniemeńskie okolice Grodna. Głównymi scenami rozgrywających się wydarzeń są dwory ziemiańskie w Korczynie, Osowcach i Olszynie oraz zaścianek Bohatyrowicze;
- **czas** – lata 80. XIX w., około 20 lat po powstaniu styczniowym; przedstawione wydarzenia dzieją się równolegle do czasu powstania powieści, odnoszą się do aktualnej sytuacji społeczno-politycznej. Ważny jest też fakt, że akcja rozgrywa się latem, ma to bowiem wpływ na atmosferę utworu –

pora roku kształtuje pejzaż będący tłem akcji.

Czy tylko tłem? No właśnie! Zarówno czas, jak i nadniemeńska przestrzeń są w powieści Orzeszkowej nośnikami sensów wykraczających daleko poza realistycznie przedstawione tło wydarzeń.

Przestrzeń

Oprócz przestrzeni realnej, rzeczywistej, stanowiącej tło rozgrywających się wydarzeń, w powieści istnieje **przestrzeń symboliczna**, którą wyznaczają **dwie mogiły** oraz **rzeka Niemen**.

Grób Jana i Cecylii symbolizuje nie tylko początek rodu Bohatyrowiczów, ale także mityczny prapoczątek, pierwotny ład i wartości fundamentalne dla rodzaju ludzkiego. Kluczem do interpretacji tego miejsca jest opowieść o Janie i Cecylii mająca wiele cech mitu. Jan i Cecylia to postacie archetypiczne; pierwsi ludzie, prarodzice rodu, którzy – zmagając się z siłami dzikiej natury – „czynią sobie ziemię poddaną”. Stworzyli [etos](#) bohaterstwa pracy, współdziałania, odpowiedzialności i miłości. Ich grób jest znakiem ciągłości tradycji, trwania i jedności pokoleń podejmujących dziedzictwo przodków. Krzyż symbolizuje także przywiązanie do wartości chrześcijańskich, a napis i symbole męki Chrystusa są znakami śmierci i zmartwychwstania. Grób Jana i Cecylii jest miejscem świętym, istniejącym poza upływającym czasem i historią, wskazuje bowiem to, co trwa w niezmiennym kształcie. Anzelm jest kolejnym strażnikiem tej mogiły w łańcuchu pokoleń, z których

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

każde znalazło wśród siebie kogoś, kto jej z powierzchni zniknąć nie pozwoli. Nowy krzyż okryją stare godła, krótki napis wyraźniej zabieleje na czerwonej podstawie grobowca i wszystko tu znowu będzie tak samo, jak było przed trzema przeszło wiekami, jak było w tej porze dalekiej [...].

Mogiła powstańców z 1863 roku to symbol patriotycznej ofiary, a także solidarności ludzi, których połączyła wspólna walka i wspólna śmierć. Także i ten grób istnieje poza czasem – jest przestrzenią magiczną, zamkniętym kołem:

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

Ileż wiosen, ile zim i jesieni przeminęło nad tym pagórkiem, wznoszącym się za jeziorem jałowych piasków, w zamkniętym kole starego boru! Ileż przez ten czas przeniosło się po świecie hucznych, tryumfalnych, wesołych szumów, których najlżejsze echo tu nie doleciało! Płynęły dni za dniami, lata za latami; kędyś, daleko, w wesołe pary łączyli się tancerze i zakochani; pracownicy z plonami w dłoniach wracali do ognisk domowych, wojownicy z chwałą na czołach nieśli zwycięskie sztandary; po cmentarzach płonęły pochodnie żałobnych parad i kwitły róże kochającymi dłońmi zasadzone. Tu, nad tym grobem, wiecznie było cicho i samotnie. Świat o nim nie wie nic i tylko niebieskie sklepienie zapala nad nim w pogodne noce gromnice gwiazd i lampę księżyca, a w dżdżyste i burzliwe rozciąga mokre całuny chmur i huczy potężnym, żałosnym hymnem wichrów.

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

W opisie Mogiły niemal każdy wyraz niesie ze sobą dodatkowe znaczenia, dlatego – by właściwie zrozumieć jej symbolikę – należy przeanalizować zastosowane przez autorkę słownictwo. Miejsce to Orzeszkowa ukazuje niczym świątynię

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

długie ściany i grube kolumny; jak w kadzielnicy olbrzymiej [...] kipiały wonie; w [...] dzwonki uderzyć; marmurowe i kryształowe grobowce

Opis Mogiły wyraźnie przywołuje romantyczny motyw odrodzenia poprzez śmierć. Występują tu liczne skojarzenia z motywami cmentarnymi i funeralnymi, wnoszącymi nastrój żałoby i śmierci (np.

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

suche smętne girlandy; na kształt znikomych dymów; żadnego dźwięku prócz krakania wrony; gromnice gwiazd; mokre całuny chmur; żałosny hymn wichrów),

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

a przy tym często pojawia się ogień, który symbolizuje oczyszczenie i odrodzenie

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

biegały, goniły się, ślizgały, tu pożarem wybuchały, tam rozbijały się w roje iskier, [...] strzały światłości słonecznych).

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

Ów „płomień” z mogiły, który uderzył w Justynę, obudził w niej nowe, nieznane wcześniej myśli i uczucia – bohaterka niejako narodziła się na nowo. W opisie wielokrotnie pojawiają się też połączone ze sobą kolory biały (symbol czystości i niewinności) i czerwony (symbol krwi i ofiary, a także kolor miłości), co wyraźnie nawiązuje do barw polskiej flagi:

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

białe krwawniki, czerwonawa rdzawość, na kształt krwistych plam odbijające, na drzewach śniegi i szrony, śnieżne polany, czerwony gil.

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

Motyw drzewa (symbol życia, trwałości i zakorzenienia), które trwale tkwi w ziemi i wznosi się ku niebu, powiązany jest kilkakrotnie z motywem wody (symbol życia i oczyszczenia), jak choćby w opisie szumiących osin:

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

szmer monotonny, prawie srebrny, podobny do tego, jaki wydaje łagodnie z wysokości spadająca woda, spływająca po czarności jodeł szeroka, ruchoma, srebrząca się wstęga.

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

Sposób przedstawienia mogiły wyraźnie [sakralizuje](#) poświęcenie i patriotyzm spoczywających w niej powstańców. Ich ofiara jest źródłem oczyszczenia, nowego życia i odrodzenia. Stamtąd naród musi czerpać siły do dalszej walki o przetrwanie. Idea odrodzenia poprzez śmierć związana jest również z [mitem agrarnym](#), a także z obrazem ewangelicznym. Ci, którzy zginęli, niejako samych siebie wrzucili w ziemię na przyszły zasiew, z którego wyrosną następcy.

Niemen jest świętą rzeką, symbolem upływu czasu (płynąca woda), ale i znakiem trwania wartości, ciągłości tradycji. Nad Niemnem położone są obydwie mogiły. Bohatyrowicze tutaj żyją, tu pracują, tutaj też przeżywają radosne i tragiczne chwile. Rzeka jest niemym świadkiem ważnych wydarzeń,

jakich doświadczają kolejne pokolenia. Z niemal magiczną siłą przyciąga do siebie mieszkańców okolicy.

Źródło: *Niemen*, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

W opisach Niemna wyeksponowany jest kolor błękitny, co nasuwa skojarzenia z Inwokacją *Pana Tadeusza*. To kolejny znak nawiązania do tradycji romantycznej, podobnie jak uderzające malarską wrażliwością, eksponujące bogatą kolorystykę opisy nadniemeńskiego pejzażu, zachodów słońca, odbłasków na wodzie i cały obraz arkadyjskiej przyrody. Miejsce to ma cechy arkadyjskie, wiąże się z poczuciem bezpieczeństwa (kolejne nawiązanie do *Pana Tadeusza*). Opisy przyrody [ewokują](#) bujność i płodność natury oraz jej wieczną trwałość. Okolica nadniemeńska jest przestrzenią własną, oswojoną. W podobny jak w *Panu Tadeuszu* sposób „cicha wieś litewska” odgradzona jest od reszty świata (opozycja: dom i świat, swojskość i obcość). Stosunek do owego własnego miejsca jest wyznacznikiem wartościowania bohaterów. Utrzymanie ziemi, przede wszystkim ze względu na jej niezwykłą przeszłość, Benedykt uważa za swój patriotyczny obowiązek. Ci, którzy jak Różyc czy Zygmunt porzucają tę ziemię, są przez autorkę traktowani jak odstępcy i zdrajcy. Przestrzeń zewnętrzna jest pusta, obca i złudna jak fatamorgana. Prawdziwe życie, pełne autentycznych uczuć, piękna i trwałych wartości, toczy się tutaj, nad Niemnem.

Analizując miejsca powieściowe, zauważymy też, że są tu **przestrzenie zamknięte**, będące najwyraźniej znakami izolacji psychicznej bohaterów. Takim miejscem jest salon Emilii, w którym bohaterka pielęgnuje oddzielające ją od świata choroby i poczucie frustracji. To również pokój Andrzejewej Korczyńskiej – kaplica, w której z nabożeństwem czci ona pamięć poległego męża, izba Anzelma, gdzie starzec zamyka się w chwilach melancholii, a także do pewnego stopnia gabinet Benedykta. W każdym przypadku, choć w różny sposób, taka izolacja wiąże się z klęską lub jakimś dramatem bohatera. Dlatego Witold, Justyna, a w końcu też Benedykt wychodzą „na zewnątrz”, idą nad Niemen, ku otwartym polom.

Czas

Również analiza czasu (czy też czasów) powieści pozwala na sformułowanie wniosków wiążących się z problemem zakorzenienia w tradycji.

Oprócz rzeczywistego czasu wydarzeń, identyfikowanego historycznie, w powieści istnieje **czas mityczny, święty**. Wprowadzają go przede wszystkim dwie mogiły, istniejące – jak to już zauważyliśmy – poza czasem. Omijają je wydarzenia dziejące się w realnym świecie.

Jednak w powieści ów czas święty nie jest nieogarnionym bezczasem, jak bywa to np. w [mitach genezyjskich](#), lecz ma swoje źródło w przeszłości narodu polskiego. Jest wyznaczany historycznie takimi wydarzeniami, jak przyjęcie przez Litwę chrześcijaństwa:

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

w sto lat albo może jeszcze i mniej potem, jak litewski naród przyjął
świętą chrześcijańską wiarę

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

– zaczyna swą opowieść Anzelm, życie Jana i Cecylii i początek rodu Bohatyrowiczów, a także walka narodowowyzwoleńcza (legiony Dąbrowskiego, powstanie listopadowe i powstanie styczniowe), w której brali udział różni bohaterowie utworu.

Warto przy okazji przypomnieć, iż o powstaniu styczniowym i walce narodowowyzwoleńczej mówi się [językiem ezopowym](#), za pomocą charakterystycznej metaforyki burzy, wichru itp. Sprawia to, iż wydarzeniom historycznym odebrana zostaje ich [faktograficzna](#) konkretność i rzeczowość, zaś wrzucone zostają w obszar [sacrum](#) – opisywany z powagą i podniosłością, ze specyficznym niedomówieniem i aluzją:

” Eliza Orzeszkowa

Nad Niemnem

to zaś, co w pokoleniu najbliższym zadrzemało było i tylko przez sen
niekiedy płakało, w nich uderzone dzwonem czasu krzyknęło i na
skrzydłach fantazji wleciało w wysoko gorejące płomień.

Źródło: Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*.

W powieści wyraźnie sygnalizowany jest **biologiczny rytm natury**. Wydarzenia rozgrywają się latem, wyeksponowany jest więc motyw żniw – zbierania plonów, rozkwitu przyrody, jej piękna i bujności.

Mieszkańcy zaścianka, żyjąc w zgodzie z rytmem przyrody, akceptują też naturalny cykl życia ludzkiego, w którym wszystko ma swój czas, swój początek i koniec. Jest więc czas na młodość i miłość, potem na starość, aż wreszcie przychodzi pora na śmierć. Jedno pokolenie musi odejść, aby mogło przyjść następne. Tak jak w przyrodzie.

Biologiczny cykl natury to także czas święty, którego wyznacznikiem jest misterium śmierci i odrodzenia. Dochodzimy więc, podobnie jak w analizie przestrzeni, do romantycznej idei przemiany. W powieści czas historyczny, linearny (kontinuum czasu mierzonego np. następstwem pokoleń) łączy się z czasem cyklicznym, powtarzalnym, tworząc wraz z nim spokojny i powszedni, a zarazem pełen powagi i podniosłości rytm życia i pracy bohaterów.

Znów powraca na myśl rzeka Niemen, która symbolizuje upływ czasu i przemijanie, ale także trwałość tradycji oraz fundamentalnych wartości. Benedykt mówi o powracającej fali ideałów, nadziei, ofiary kolejnych pokoleń. Stąd płynie nadzieja na przyszłość narodu, której ziarnem jest pełne ideałów młode pokolenie.

Co zostaje dziś?

Analizy czasu i przestrzeni prowadzą do podobnych spostrzeżeń. W powieści istnieje mityczna, święta czasoprzestrzeń, która jest fundamentem niepodważalnego systemu wartości. To w niej są zakorzenieni bohaterowie *Nad Niemnem* i to zakorzenienie daje im poczucie spełnienia, sensu życia. Przewartościowanie dotyczy roli tradycji: obowiązkiem i wartością człowieka jest praca, ale także pełnienie straży przy ołtarzach narodowych pamiątek. Jak pisze Czesław Miłosz w *Historii literatury polskiej*:

” Czesław Miłosz

Historia literatury polskiej

Człowiek musi być zakorzeniony nie tylko we własnej małej wspólnocie, ale także w historycznej przeszłości.

Źródło: Czesław Miłosz, *Historia literatury polskiej*, Kraków 1993, s. 354.

Tylko w ten sposób – poprzez pamięć i kultywowanie tradycji – można zachować poczucie własnej tożsamości, której tak bardzo potrzebuje każdy człowiek, bez względu na czas i miejsce, w jakich przyszło mu żyć.

Słownik

etos

(gr. *ēthos* – porządek, ład) – stały sposób postępowania właściwy człowiekowi, a zwłaszcza jego stosunek do innych ludzi

ewokować

(łac. *evocare* – wywoływać) – wywoływać wspomnienia, wizje

faktografia

(łac. *factum* – czyn, działanie, dzieło) – 1. gromadzenie i opisywanie faktów; 2. zbiór faktów

język ezopowy

formułowanie wypowiedzi w taki sposób, żeby jej treść nie została przekazana wprost, a pośrednio, przy użyciu m.in. omówień czy metafor. Pojęcie nawiązuje do języka, którym posługiwał grecki bajkopisarz Ezop (VI w. p.n.e.)

mit agrarny

(łac. *agrarius* – rolny) – mit związany z kultem Ziemi; odnosi się do cykliczności natury: rzucone w ziemię ziarno musi obumrzeć, żeby mogło stać się zarodkiem nowej rośliny (nowego życia)

mit genezyjskie

mity istniejące w różnych mitologiach (np. mitologii słowiańskiej), opowiadające o powstaniu świata, sile sprawczej jego stworzenia oraz zasadach nim kierującymi, np. słowiańskie mity stworzenia świata

realizm

(fr. *réalisme*) – w literaturze prąd spopularyzowany w prozie II połowy XIX wieku, dążący do jak najwierniejszego odzwierciedlenia świata znanego czytelnikowi z codzienności; realiści opisywali wydarzenia, bohaterów i ich egzystencję w sposób reprezentatywny dla przedstawionej w utworze grupy społecznej

sacrum

(łac.) – świętość, uświęcenie; sfera wokół której koncentrują się wierzenia, obrzędy i praktyki religijne

sakralizacja

(łac. *sacrum* – świętość) – uświęcenie, nadanie charakteru religijnego przedmiotom lub zjawiskom należącym do sfery świeckiej

symbolizm

(gr. *symbolon* – znak umowny) prąd artystyczny w literaturze, malarstwie i muzyce zapoczątkowany w drugiej połowie XIX wieku, dążył do wyrażenia środkami artystycznymi ogólnoludzkich problemów psychologicznych, treści metafizycznych; w literaturze stał w opozycji do myśli filozoficznej pozytywizmu; symboliści podejmowali filozoficzne zagadnienia absolutu i nieskończoności, interesowali się stanami podświadomości, snu czy halucynacji, nawiązywali do motywów mitycznych; podstawowym środkiem ekspresji symbolizmu stał się symbol i personifikacja; odrębność języka symbolistów polegała na aluzyjności, wieloznaczności, muzycznym kształtowaniu wypowiedzi, podkreślaniu jej walorów brzmieniowych

Mapa myśli

Polecenie 1

Zapoznaj się z mapą myśli. Wybierz jednego bohatera powieści Orzeszkowej, a następnie zastanów się, co najsilniej wiąże go z przestrzenią, w której żyje.

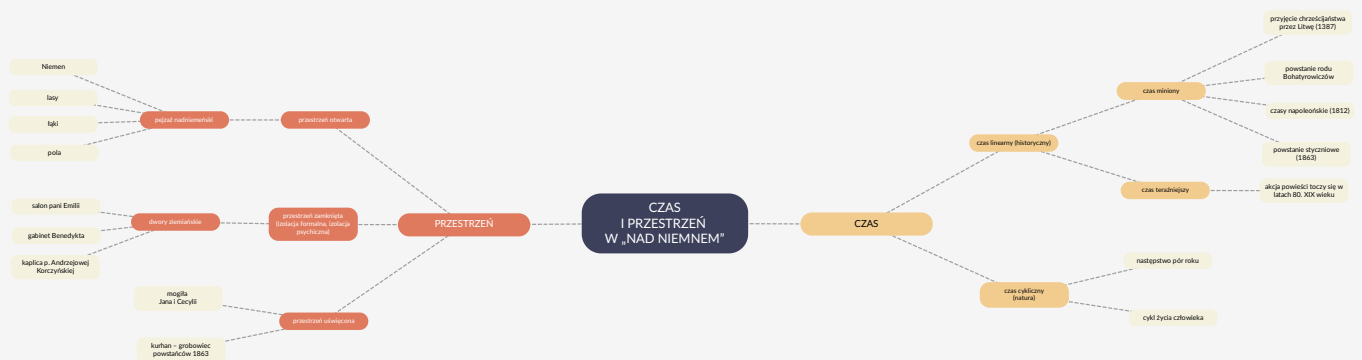
Polecenie 2

Zastanów się, jakie wyznaczniki czasu i przestrzeni tworzą fundament wartości nadający sens życiu bohaterów powieści. Swoją odpowiedź uzasadnij, obrazując ją odpowiednimi cytatami z książki.

Polecenie 3

Czy wszyscy bohaterowie *Nad Niemnem* czują silny związek z miejscem, w którym żyją? Wskaż przykłady postaci, które deprecjonują rolę tradycji i wartości narodowych. Zacytuj odpowiednie fragmenty powieści.

Czas i przestrzeń w *Nad Niemnem* – zakorzenienie w tradycji

Grafika interaktywna

Polecenie 1

Obejrzyj zdjęcia zamieszczone pod punktami na ilustracji interaktywnej. Wynotuj różne perspektywy widzenia rzeki, które pisarka utrwaliła w swojej powieści.

Polecenie 2

Zapoznaj się z pochodzącym z powieści Orzeszkowej opisem Niemna, który został zamieszczony pod jednym z punktów na ilustracji interaktywnej. Określ, w jakiej poetyce została opisana rzeka. Wskaż w cytowanym fragmencie wyrażenia, które uzasadnią twoją tezę.

Niemen w okolicach Jurborku (Litwa)

Watas Arunas Gineitis, CC BY-SA 4.0; Wikimedia Commons

Niemen to rzeka, która towarzyszy bohaterom od pierwszych stron powieści Elizy Orzeszkowej. Jest tłem ich pracy, miłości, rozczarowań, ale też wspomnień i pamięci.

Niemen koło Olity (Litwa)

Julo CC BY-SA 3.0; Wikimedia Commons

Choć akcja powieści rozgrywa się w czasach porzobiorowych, pisarka umiejscowiła akcję nad rzeką, która niegdyś łączyła rozległe tereny Rzeczypospolitej Obojga Narodów (Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie). Obszar Rzeczypospolitej obejmował dzisiejszą Polskę, Litwę, Białoruś, część Ukrainy, a także Estonii, Rosji, Słowacji i Mołdawii.

3

Artur Grottger, *Polonia*, tytułowy karton cyklu, 1863

Rozległe krainy, rozciągające się wzdłuż Niemna, połączyło powstanie styczniowe – jeden z wątków pamięci w powieści Elizy Orzeszkowej. Insurekcja 1863 roku stała się tematem wielu dzieł zarówno pisarzy (m.in. Adam Asnyk, Bolesław Prus, Stefan Żeromski), jak i malarzy. Artur Grottger (1837–1867) poświęcił powstaniu cykle rysunkowe: *Warszawa I*, *Warszawa II*, *Polonia*, *Lithuania*, *Wojna*. Do najśłynniejszych rysunków należą alegoryczne ujęcia z cyklu *Polonia*, przedstawiające walkę narodu o wolność.

4

Włodzimierz Łuski, *Wesele Elżuni Bohatyrowiczówny i Franciszka Jaśmonta*
domena publiczna

Rzeka stała się w powieści motywem integrującym różne grupy i warstwy społeczne. Jan Bohatyrowicz zaprasza Justynę Orzelską na przejażdżkę po Niemnie, a niedługo potem oświadcza się dziewczynie i zostaje przez nią przyjęty.

5

Niemen wśród lasów nadbrzeżnych
Zesa, CC BY-SA 3.0; Wikimedia Commons

Niemen Orzeszkowej – to symbol integracji międzyludzkiej, wiary w siłę przywiązania do narodowych wartości, ale też szacunku dla tradycji kilku narodów. To także symbol czasu – minionego, ale też nadziei na lepszą, pełną wyzwań przyszłość. Autorka wielokrotnie zamieszcza w powieści jego krótkie, naznaczone światłem i barwami opisy:

” Z jednej strony widnokręgu wznosiły się niewielkie wzgórza z ciemniejącymi na nich borkami i gajami; z drugiej wysoki brzeg Niemna, piaszczystą ścianą wyrastający z zieloności ziemi, a koroną ciemnego boru oderżnięty od błękitnego nieba, ogromnym półkolem obejmował równinę rozległą i gładką, z której gdzieniegdzie tylko wyrastały dzikie pękate grusze, stare, krzywe wierzby i samotne słupiate topole.

Eliza Orzeszkowa, *Nad Niemnem*, Warszawa 1938, t. 1, s. 7.

Druskieniki, nad Niemnem (pocztówka)

Źródło: Polona, Polona, domena publiczna.

Ćwiczenie 1

Który bohater powieści Elizy Orzeszkowej jest według ciebie najbardziej związany z otoczeniem, w którym żyje? Sformułuj odpowiedź na pytanie. Przywołaj cytat, który będzie obrazował twój wybór.

Ćwiczenie 2

Napisz wypowiedź argumentacyjną na temat: „Czy problem zakorzenienia ma znaczenie dla współczesnego człowieka?”. Odnieś się do powieści *Nad Niemnem*, zamieszczonego w lekcji cytatu z Historii literatury polskiej Czesława Miłosza oraz własnych przemyśleń. Twoja wypowiedź powinna liczyć co najmniej 200 wyrazów.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: *Nad Niemnem* jako powieść o zakorzenieniu

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi; poddaje ją refleksji;

10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;

14) przedstawia propozycję interpretacji utworu, wskazuje w tekście miejsca, które mogą stanowić argumenty na poparcie jego propozycji interpretacyjnej;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

- 1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;
- 3) rozumie i stosuje w tekstach retorycznych zasadę kompozycyjną (np. teza, argumenty, apel, pointa);
- 6) rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych i stosuje je we własnych tekstach;
- 7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

- 1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;
- 2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;
- 4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;
6. wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;
9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Lektura uzupełniająca

- 20) Eliza Orzeszkowa, Nad Niemnem;

Zakres rozszerzony

Zalecane dzieła teatralne i filmowe

11) Nad Niemnem, reż. Zbigniew Kuźmiński;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- wyjaśnia, czym jest zakorzenienie i wykorzenienie;
- bierze udział w dyskusji;
- podaje różne perspektywy widzenia rzeki;
- omawia, który bohater powieści jest najbardziej związany z otoczeniem, w którym żyje;
- tworzy wypowiedź argumentacyjną na zadany temat.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;

- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- metoda kosza i walizki;
- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o wysłuchanie reportażu Teresy Siedlarowej *W Bohatyrowiczach nad Niemnem* z 1989 roku.
<https://ninateka.pl/vod/rozmowy/kilka-slow-o-kobietach-eliza-orzeszkowa-finezje-literackie-3-5/>
2. Po wysłuchaniu reportażu uczniowie przygotowują krótką wypowiedź na temat przywiązania do swojego miejsca na ziemi.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel pyta uczniów, z czym kojarzą słowa zakorzenie i wykorzenienie.
Wysłuchuje odpowiedzi uczniów i dopowiada brakujące informacje.

2. Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał *Nad Niemnem* jako powieść o zakorzenieniu. Uczestnicy zajęć zapoznają się z fragmentami utworu zamieszczonymi w e-materiale (dla przypomnienia jego treści). Przygotowują się do omówienia tekstu.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel rozpoczyna dyskusję związaną ze słowami Czesława Miłosza:
Człowiek musi być zakorzeniony nie tylko we własnej małej wspólnocie, ale także w historycznej przeszłości. Prosi uczniów o podawanie argumentów na uzasadnienie własnego stanowiska, a sam moderuje przebieg dyskusji.
2. Uczniowie wspólnie z nauczycielem analizują mapę myśli. Następnie uczniowie w parach wykonują polecenia 1 i 2. Przedstawiciel pary odczytuje rozwiązanie.
3. Uczniowie zapoznają się z grafiką interaktywną. Wynotowują różne perspektywy widzenia rzeki, które pisarka utrzymała w swojej powieści. Następnie określają, w jakiej poetyce została opisana rzeka.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel zadane pytanie: Który bohater powieści Elizy Orzeszkowej jest według ciebie najbardziej związany z otoczeniem, w którym żyje? Sformułuj odpowiedź na pytanie. Przywołaj cytat, który będzie obrazował twój wybór.
2. Nauczyciel odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu. Zadaje również pytania podsumowujące i prosi wybranych uczniów o odpowiedzi.
3. Nauczyciel przeprowadza podsumowanie metodą kosza i walizki. Rozdaje uczniom kartki w dwóch kolorach (np. zielony i żółty). Na zielonych kartkach uczniowie zapisują informacje i umiejętności, które uznali podczas lekcji za cenne, przydatne. Na żółtych – zbędne. Nauczyciel odczytuje refleksje uczniów.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują polecenie 3 z sekcji „Mapa myśli”: Czy wszyscy bohaterowie *Nad Niemnem* czują silny związek z miejscem, w którym żyją? Wskaż przykłady

postaci, które deprecjonują rolę tradycji i wartości narodowych. Zacytuj odpowiednie fragmenty powieści.

2. Ćwiczenie 2 z sekcji „Grafika interaktywna”. Napisz wypowiedź argumentacyjną na temat: „Czy problem zakorzenienia ma znaczenie dla współczesnego człowieka?”. Odnieś się do powieści *Nad Niemnem*, zamieszczonego w lekcji cytatu z *Historii literatury polskiej* Czesława Miłosza oraz własnych przemyśleń. Twoja wypowiedź powinna liczyć co najmniej 200 wyrazów.

Materiały pomocnicze:

- <https://ninateka.pl/vod/rozmowy/kilka-slow-o-kobietach-eliza-orzeszkowa-finezje-literackie-3-5/>

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Mapa myśli”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.